

Norra Bergen, Askersund

RAÄ-nr 187:1/L1982:8620

Norra Bergen

Askersunds kommun

Närke

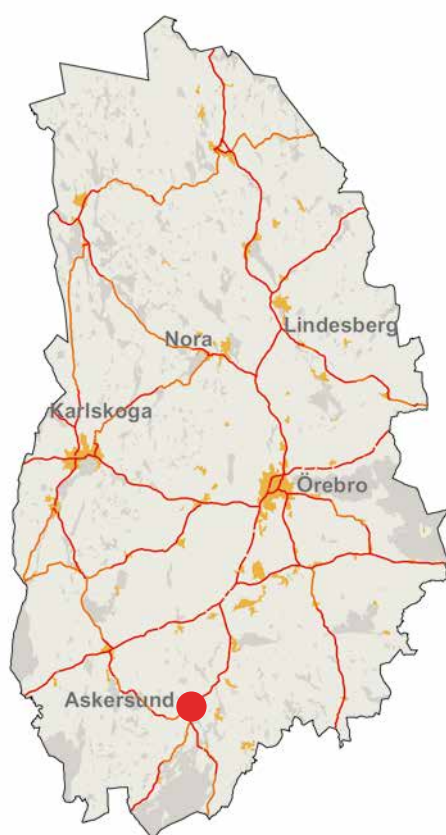
Helmut Bergold och Tomas Ekman

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Radiatorvägen 11 702 27 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

*Översiktskarta över Örebro län med platsen för
förundersökningen markerat i rött.*

© 2019 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2019:01

Författare Helmut Bergold, Tomas Ekman

Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse

Omslagsfoto Grundritning över Upstaden Askersund 1783.
Lantmäterimyndighetens arkiv.

Foto Arkeologgruppen AB om inte annat anges i figurtexten.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_180001

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2019:01

ARKEOLOGISK FÖRUNDESRÖKNING

Norra Bergen, Askersund

RAÄ-nr 187:1/L1982:8620

Norra Bergen

Askersunds kommun

Närke

Helmut Bergold och Tomas Ekman

Lst dnr 431-1873-2018

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Askersund
Landskap	Närke
Socken	Askersund
Fastighet	Norra Bergen

Fornlämningsnummer	187:1/L1982:8620
Lämningsstyp	Stadslager
Datering	Historisk tid

Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning
Länsstyrelsens beslutsdatum	2018-05-18
Länsstyrelsens diarienummer	431-1873-2018
Arkeologgruppens projektnummer	Ag2018_24

Projektledare	Helmut Bergold
Fältpersonal	Helmut Bergold, Tomas Ekman, Ebba Knabe

Undersökningstid	2018-06-12 till 2018-07-15
Undersökt yta	600 m ²
Inmätningsteknik	RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv

Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv

Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd

Fynd 1–16 förvaras hos Arkeologgruppen AB i väntan på fyndfördelning.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	5
Inledning	6
Bakgrund och kulturmiljö.....	8
Tidigare undersökningar.....	13
Syfte och frågeställningar	14
Metod	15
Resultat.....	17
Tolkning.....	24
Potential.....	26
Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen	27
Referenser	28
Bilagor	30
<i>Bilaga 1. Schakttabell</i>	<i>30</i>
<i>Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar.....</i>	<i>32</i>
<i>Bilaga 3. Fyndtabell</i>	<i>33</i>

Figur 1. Karta över Askersunds centrala delar med det aktuella undersökningsområdet markerat med rött.

Sammanfattning

I samband med Sydnärkes Byggförvaltnings arbete med en ny detaljplan för området Norra Bergen i Askersunds stad gjorde Arkeologgruppen AB en arkeologisk förundersökning i området, inom RAÄ-nr Askersund 187:1/L1982:8620. Syftet var att skapa ett underlag för Länsstyrelsens fortsatta beslutsförfarande och att fastställa och dokumentera fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt ta tillvara fynd. Sammanlagt grävdes 20 schakt i varierande storlek och i varierande terräng. Den sammanlagt schaktade ytan uppgick till omkring 600 kvadratmeter av den för ny bebyggelse planerade ytan. Förundersökningsschakten var mellan 6 och 18 meter långa samt 1,5 till 3 meter breda. Som djupast var de cirka 1,6 meter. Stratigrafiskt fanns överst grästorv eller asfalt och i de djupa schakten fanns i allmänhet påförda massor medan de grunda innehöll orörd mark under en tunn jordmantel och grästorv.

Det var främst i schakt 57 som sporadiska eller fragmentariska lämningar fanns. Där fanns rester efter en stensyll (A78), ett ytmässigt begränsat kulturlager (A71) och ett stolphål (A120). I schaktets norra del var ytan nivellerad genom att en mängd stenar och block förts på i syfte att skapa en större plan yta.

Ytterligare lämningar fanns i kanten av ytan söder om den så kallade "bollplanen" och söder om kyrkan. I gränsen mot den befintliga bebyggelsen finns rester av terrasseringsmurar, en jordkällare och en husgrund med källare. Dessa lämningar ligger i ytor utanför planerad ny bebyggelse och tangerar detaljplaneområdet eller ligger strax utanför. Området i sig består till stor del av berg i dagen och branta sluttningar ner mot stadens centrala delar.

Tydligt är att områdets nordligaste del har tagits i anspråk för bebyggelse under sen tid. De sydligare delarna är och har varit något mer bebyggda i ett tidigare skede. Detta har en naturlig förklaring, då markförhållandena där är något bättre för bebyggelse och odlingslotter. Berg i dagen finns även där. Inom det aktuella detaljplaneområdet noterades vid förundersökningen framför allt att stora delar i de lägre liggande partierna var kraftigt utfyllda med upp till omkring 1,5 meter fyllnadsmassor.

Den äldsta bebyggelsen som idag finns i området har uppförts efter den förödande stadsbranden år 1776, då bland annat en ny kyrka anlades på höjden. Därefter har platsen successivt expanderat med byggnader som kyrkans flygelbyggnader, den före detta prästgården och skolbyggnaden. Dessa är förhållandevis stora byggnader som eventuellt har utplånat äldre spår. Bland annat antas ett av båtsmanstörpen ha legat på samma plats som skolan uppfördes. Spår efter äldre bebyggelse, före branden, kunde inte noteras i området. Slutsatsen är att Norra Bergen historiskt helt enkelt inte har varit attraktivt nog att bosätta sig på, vilket hänger samman med de levnadsbetingelser som platsen erbjuder, det vill säga svår terräng att bygga och odla på.

Inledning

I samband med Sydnärkes Byggförvaltnings arbete med en ny detaljplan för området Norra Bergen i Askersunds stad gjorde Arkeologgruppen AB en arkeologisk förundersökning i området. Det aktuella detaljplaneområdet omfattade en yta inom området Norra Bergen av cirka 35 000 kvadratmeter. Planen syftar främst till att möjliggöra för nybyggnation av bostäder. Området Norra Bergen är beläget inom den fornlämning som i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister Fornsök är registrerad under beteckningen Askersund 187:1. Det nya lämningsnumret i Riksantikvarieämbetets nya digital tjänst Fornreg är L1982:8620. Fornlämningen utgörs av de äldre stadslagen i Askersunds stad. Länsstyrelsen i Örebro län beslöt därför att en arkeologisk förundersökning skulle genomföras innan området får tas i anspråk för eventuell nybyggnation.

Figur 2. Karta inför detaljplanearbetet där gult markerar ytor för eventuell ny bebyggelse och grönt markerar park- eller naturmark. Förundersökningsschakten är röda. Skala 1:2 000.

Bakgrund och kulturmiljö

Askersund fick, tillsammans med Nora och Lindesberg, stadsrättigheter år 1643, och var då en av Sveriges mindre städer. Dessförinnan hade platsen fungerat som en köping eller marknadsplats åtminstone från slutet av 1500-talet. Askersunds kyrka omnämns i ett brev från påven redan år 1314. Gustav Vasa lär ha besökt Askersund år 1550 och bestämt att orten skulle bli en handels- och marknadsplats (Haugard 1940:15f). Därifrån skulle järn skeppas ut från Lerbäcks bergslag och Åmmeberg.

Askersund anlades i sin nuvarande form under åren efter stadsrättigheterna. Drottning Kristinas förmyndarregering beslutade att en stad skulle anläggas på platsen år 1643 och detta beslut ratificerades av drottningen år 1647 (Haugard 1940:19). En vacker och symmetrisk stadsplan upprättades enligt tidens mode och smak och till stora delar kom staden att anläggas efter denna. Det tillsattes särskilda personer som skulle tillse att ingen bröt från planen, då man byggde upp staden.

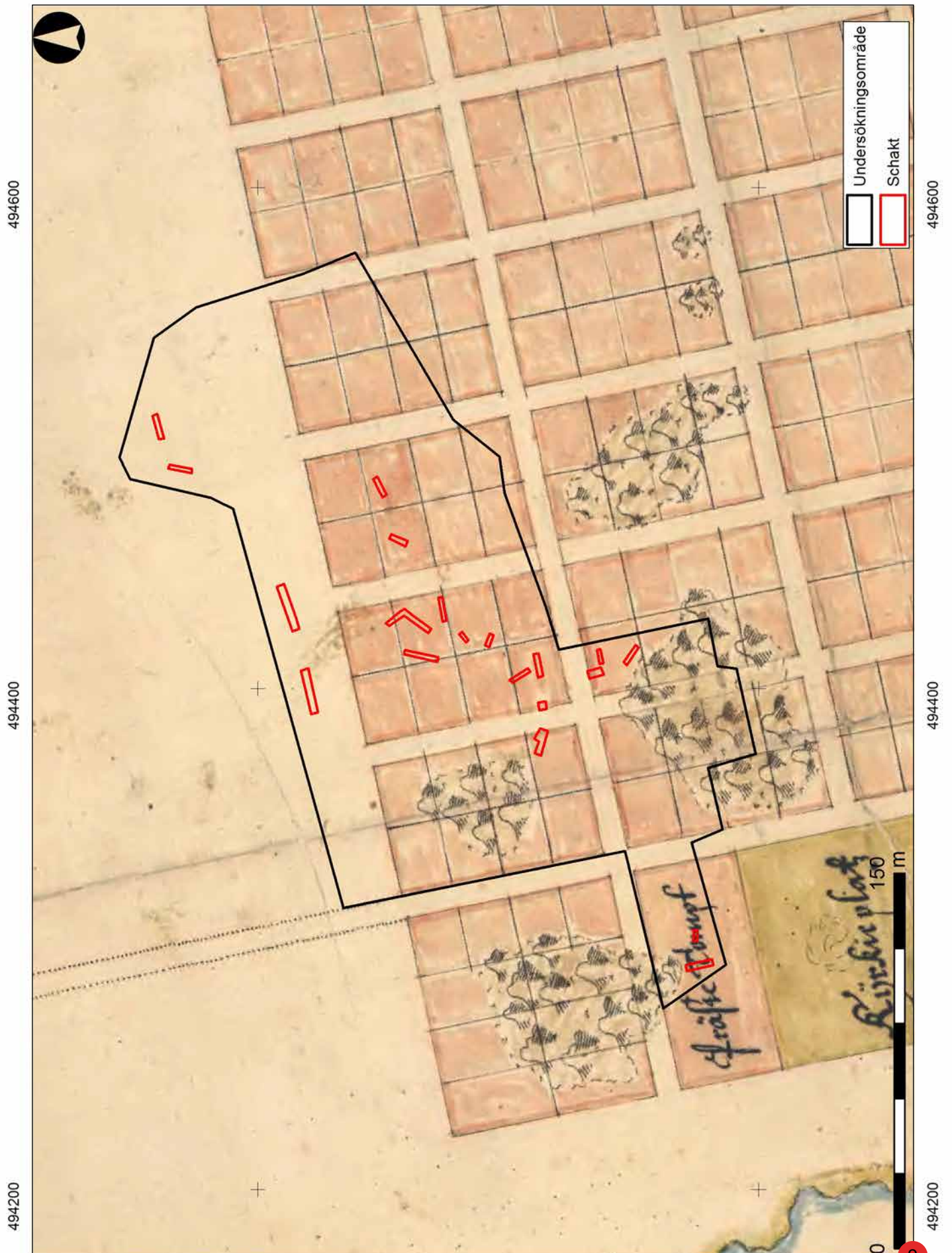
Det äldsta Askersund ligger strategiskt och transportmässigt lämpligt vid sjön Alsens nordvästra strand – med direkt anslutning till Vättern. Förekomsten av bland annat gravfält och ortnamn av förhistorisk prägel i närområdet till Askersund talar för att omlandet under förhistorisk tid varit en viktig och tätbefolkad bygd.

Det aktuella förundersökningsområdet är beläget i den norra delen av den äldre staden, nära den norra och den östra tullen. Enligt äldre kartmaterial synes området inte ha varit bebyggt med samma täta kvartersliknande bebyggelse som andra, mer centrala delar av staden. Detta hänger sannolikt samman med att området till stor del är bergigt och kuperat, med tunt eller obefintligt jordtäck. Topografin är svagt stigande från Skolgatan i söder för att på högsta punkt bilda en smal platå och därefter ett brant fall ner mot Klockaregatan i norr.

Området Norra Bergen kan jämföras med den malmbebyggelse som fanns i många andra städer. Mest bekant är sannolikt Söder- och Östermalm i Stockholm. På malmen växte ofta en oreglerad bebyggelse fram. Dit sökte sig enklare hantverkare, dagkarlar, arbetare och allmänt fattiga människor. Där kunde man leva i blygsamma omständigheter eftersom utgifterna inte behövde vara stora. Under 1600- och 1700-talen kom även en annan typ av människor att söka sig dit. I Stockholm förlades de så kallade malmgårdarna dit. De kan jämföras med rejält tilltagna sommarvillor där välbeställda stadsbor kunde dra ned på tempot. Gårdarna användes också för trädgårdsodling i en tid när självförsörjning fortfarande var det enda säkra sättet att garantera sin överlevnad.

00027000

0086800

Figur 3. Stadsplanen från år 1643. Förundersökningens schakt inlagda på den rätvinkliga stadsplanen.

Den här utvecklingen gällde dock inte i Askersund. Staden var alltför liten till sin omfattning för att malmgårdar skulle byggas. Dessutom dominerades Norra Bergen som namnet berättar av bergig terräng som delvis gick i dagen. När staden fick sin rutnätsplan år 1643 hade den optimistiske arkitekten inkluderat Norra Bergen i sina rätlinjiga kvarter. I det här, liksom i många andra fall, fick verkligheten gälla före kartan. Rutnätsplanen upprättades när Askersund fick stadsprivilegier. Därefter byggde man sakta men säkert upp sin stad. Som i de flesta äldre städer avbröts förloppet då och då av bränder. En förödande brand svepte över staden sommaren år 1776. Staden jämnades med marken och endast något enstaka hus återstod.

Det är först efter stadsbranden som vi med säkerhet kan bedöma var bebyggelse fanns i Norra Bergen. Men via husförhörlängderna kan vi följa situationen åtminstone från år 1752. Uppgifterna från längderna kan med relativt stor säkerhet "översättas" till senare kvartersbildning. Det visar sig då att stråket längs Storgatan är bebyggt ända upp till Norrtull, vid den dåvarande stadsgränsen som gick vid dagens Klockaregatan. Den var en riktig "storgata" då den var huvudinfart till staden innan Sundsbron byggdes. Kyrkan ligger fortfarande kvar i sitt gamla läge, där Gamla Kyrkogården ligger idag.

Vad som fanns innan på den nya kyrkplatsen är obekant. Tomt 66, som ungefär omfattar kyrkplatsen, anges dock som "Sven Bergs enkas trädgård" i längderna. Köpmannen Sven Berg ägde tomterna 67 och 68 omedelbart norr om kyrkplatsen. Den nya kyrkan placerades i höjdläge i Norra Bergen efter branden. Kvarteret kallas då Nya Kyrkogårdskvarteret och omfattar egentligen bara en rad med tomter längs Storgatan. Tomterna ägs och bebos mest av handelsmän och borgare. Bara längst i norr, invid stadens staket, bor enklare hantverkare. I själva Norra Bergen, som då kallas Bergskvarteret, redovisas endast besökaränkan Sundberg. En del av den stora tomten No 121 ingår i detaljplaneområdet. Den ägdes av borgaren Jonas Öman.

En tomtkarta från år 1783 kan stämmas av mot en husförhörlängd från samma tid. Drygt femton år efter branden verkar staden ha hämtat sig igen. Längs Storgatan är det sig ganska likt, förutom att den nya kyrkan byggts. Norr om kyrkan äger den välbeställda handelsmannen Jacob Efraim Lindblad fyra tomter och längst norrut huserar till exempel en skomakare, en lappskräddare, en målarmästare och andra hantverkare.

I Bergskvarteret ägs nu änkan Sundbergs tomt av borgaren Jacob Sundell. På tomt No 121 återfinns här sadelmakaren Eric Kallander. Emellertid finns indikationer på att flera båtsmansstugor återfinns i Norra Bergen. De går inte att placera utifrån husförhörlängderna, men markeras troligen med X på 1783 års karta. Fyra av stadens fem båtsmän bor i Norra Bergen. En av dessa stugor låg där skolan ligger nu, men två av dem ska ha legat inom dagens grönområde norr om skolan. Den fjärde låg nere vid Hospitalsgatan och omfattas inte av detaljplanen.

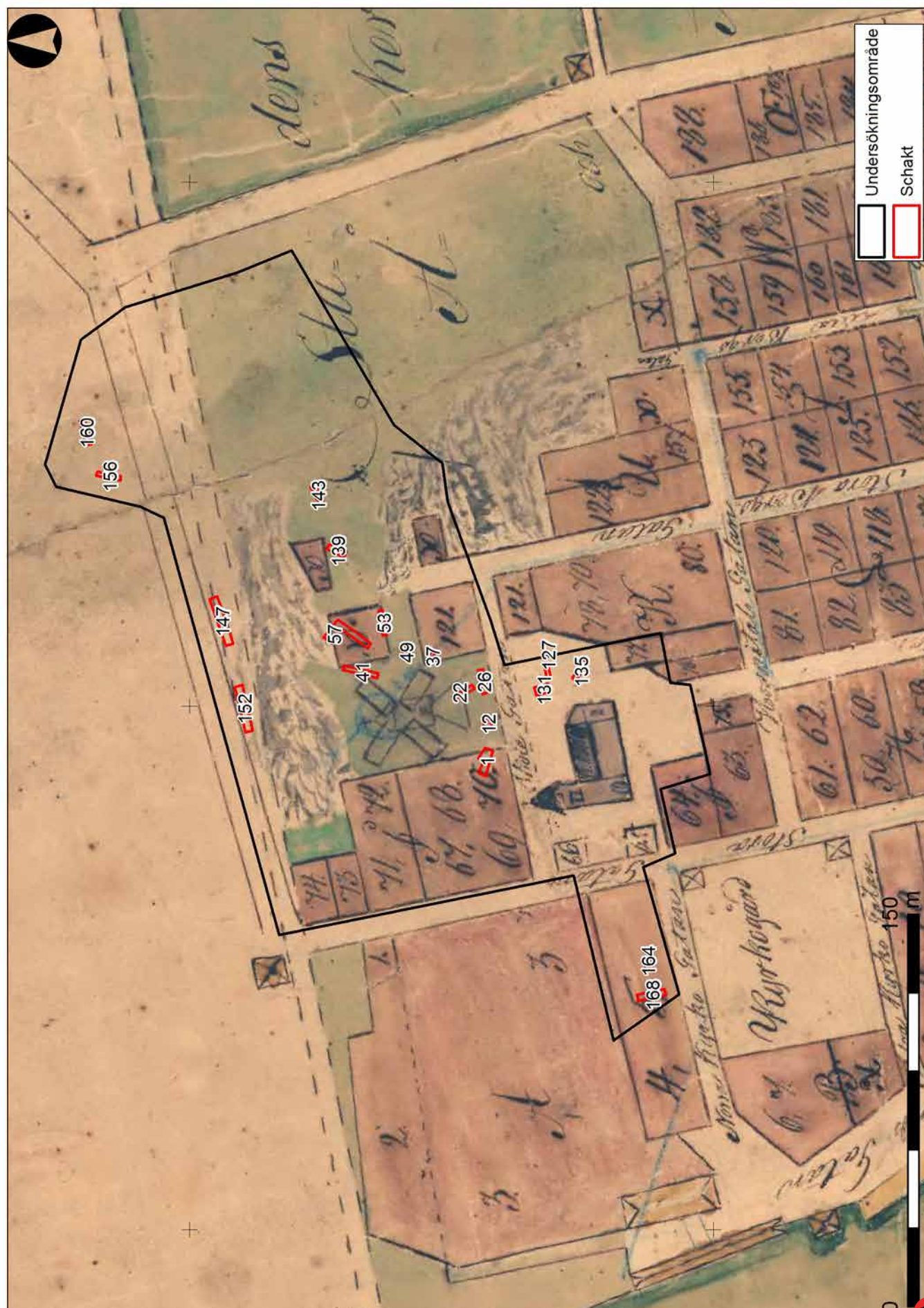
00027000

00026800

494600

494400

494200

494600

494400

494200

Figur 4. En tomtkarta från år 1783 med de idag stående byggnadsverken, kyrkan och väderkvarnen samt de för tiden aktuella tomterna. De med X markerade tomterna utgör sannolikt båtsmanstörpen.

Figur 5. Kyrkan på berget, uppförd efter branden år 1776.

Den norra flygelbyggnaden vid kyrkan var skola fram till 1960-talet. Den var den första offentliga byggnad som uppfördes efter branden år 1777. Den södra flygeln var färdig år 1779 och byggdes som fattigstuga. Den blev senare rektorsbostad och användes även som undervisningslokal för läroverkselever.

Kvarteret Kyrkan 2 är lika med den tomt som ligger öster om bollplanen och skogspartiet sydöst om kyrkan. Byggnaden längs Stora Bergsgatan har varit Lutherska Missionsförsamlingens kyrkolokal. Den byggdes år 1867, enligt uppgift med virke från ett rivet bränneri. Längs tomtgränsen i väster mot

Figur 6. Askersund, ur Eric Dahlberghs *Svecia Antiqua et Hodierna*. Landsortskyrkan i förgrunden och uppe på berget ses en väderkvarn, troligen på samma plats som dagens väderkvarnsgrund i Norra Bergen.

skogspartiet omtalas ett gårdshus, vars storlek kan bedömas till cirka 10×3,5 meter. Huset har uppenbarligen rivits i under 1900-talet. På det historiska flygfotot på Eniro syns två mindre byggnader norr om skolhuset. Dessa kan mycket väl stämma med de små tomter som finns på äldre kartor och vars lägen kan stämma med två av båtsmanstorpen. Flygfotograferingen gjordes åren 1955–1967 och rivning har alltså skett i modern tid.

Tidigare undersökningar

En del arkeologiska undersökningar har tidigare genomförts inne i centrala Askersund, de flesta har dock varit av begränsad omfattning. Torget, och dess närhet är den plats där flest arkeologiska undersökningar har genomförts. Resultat och hänvisning till övriga utförda arkeologiska undersökningar runt torget finns i Arkeologgruppen AB Rapport 2016:21. Mer mot stadens utkant grävdes år 2014 i samband med sanering och byggnation vid området för Askersundsverken. Resultaten finns redovisade i Arkeologgruppen AB Rapport 2016:57. Bland något äldre undersökningar och resultat kan nämnas de i kvarteret Mercurius, i UV Stockholm Rapport 1992:26 och UV Stockholm Rapport 1996:41, samt de i kvarteret Sjötullen, avrapporterade i UV Stockholm Rapport 1997:5 och UV Bergslagen 2000:8. Schaktningsövervakning vid fiberdragning i olika delar av staden finns i UV rapport 2012:138.

Syfte och frågeställningar

Det huvudsakliga syftet med undersökningen var att skapa ett underlag för Länsstyrelsens bedömning av om tillstånd till att ta bort aktuell del av fornlämningen kan ges. Detta genom att på aktuell plats fastställa och dokumentera fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt ta tillvara fynd. Detta skulle minst innefatta:

- *eventuell förekomst av kulturlager, deras karaktär och ålder*
- *eventuell förekomst av anläggningar och bedömning av deras typ, antal och ålder*
- *eventuellt fyndinnehåll, vilket ska inkludera en bedömning av fyndens typ, antal och ålder*
- *bedömning av fornlämningens bevarandegrad på aktuell plats*
- *rumslig avgränsning av fornlämningen inom exploateringsområdet*
- *bedömning av vilka typer av aktiviteter som ligger bakom de kulturlager, anläggningar och fynd som påträffas vid förundersökningen.*

Dessutom skulle förundersökningen klargöra i vad mån en arkeologisk undersökning (slutundersökning) är aktuell innan bygg- och anläggningsverksamhet får ske inom området. Därför skulle göras en bedömning av fornlämningens vetenskapliga kunskapsvärde, det vill säga en bedömning av i vilken utsträckning en arkeologisk undersökning skulle bidra med ny och meningsfull arkeologisk kunskap.

Metod

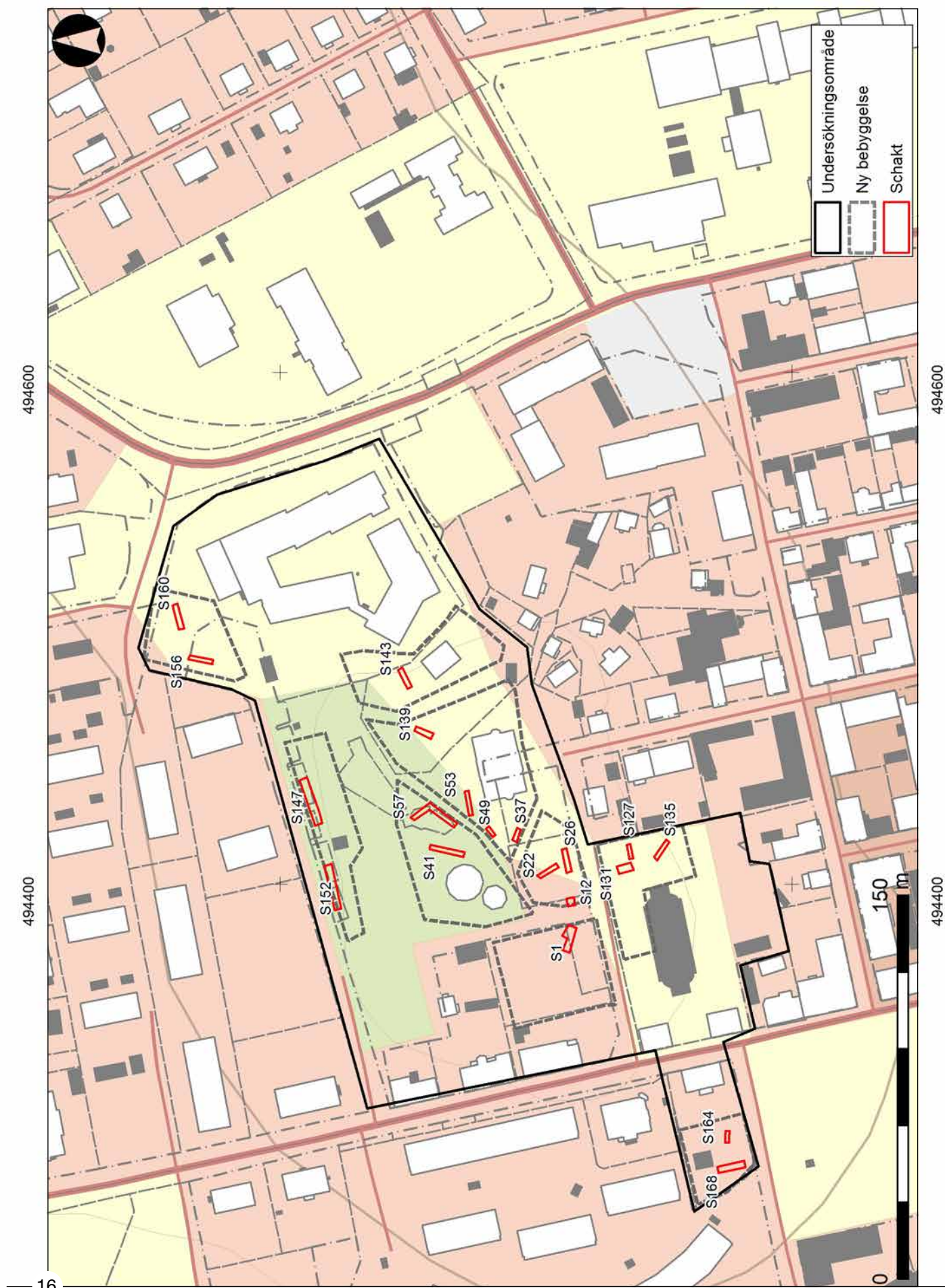
Inför fältarbetets början gjordes begränsade kart- och arkivstudier för att erhålla en bild av eventuella bebyggelseförändringar under årens lopp samt för att skapa ett så bra kunskapsunderlag som möjligt inför fältarbetet. Kartmaterialet tänktes också kunna bidra till att redan i fält kunna datera och funktionsbestämma en del av de lämningar som eventuellt skulle friläggas. Hela området inventerades för att dokumentera i terrängen eventuellt synliga lämningar.

Schakten var tänkta att förläggas till de delar av exploateringsområdet som bedömdes ha störst potential att rymma bevarade lämningar. I huvudsak eftersträvades att lägga schakten längs äldre gatusträckningar och inom tomter. Dessa områden visade sig dock emellanåt vara bebyggda, bestå av berg i dagen eller vara påverkade av modern verksamhet på platsen. Slutligen kom förundersökningsschakten att fördelas så jämnt över ytan som möjligt med en koncentration till den större ytans centrala del. Inför undersökningen beräknades cirka 10–15 procent av den tillgängliga ytan att undersökas. Bebyggda områden och tänkta grönområden var undantagna områden för förundersökningen.

Schakten grävdes skiktvis med grävmaskin försedd med planskopa för att söka kulturlager, anläggningar och/eller konstruktioner. Om antikvariskt intressanta kontexter påträffades utvidgades schakten i vissa fall till större ytor för att bättre kunna avgränsa och tolka de påträffade lämningarna. Fältarbetet utfördes, i den mån det var möjligt, efter en modifierad kontextuell metod vilket kortfattat innebar att samtliga kontexter undersöktes för sig i omvänd stratigrafisk ordning. De frilagda delarna av lämningarna rensades och grävdes för hand. Samtliga schakt bottengrävdes i mer eller mindre omfattning för att nå orörd mark.

Alla schakt, lager, anläggningar och konstruktioner mättes in med RTK-GPS, fotograferades och beskrevs skriftligt.

Endast fyndmaterial från områden knutna till stratigrafiska kontexter studerades. Samtliga schakt och anläggningar registrerades i Intrasis. GIS-bearbetning och digitalisering har gjorts i ArcGIS. All inmätning gjordes i SWEREF 99 TM.

Figur 7. Schaktplan. Skala 1:2 000.

Resultat

Förutsättningarna för det arkeologiska arbetet inom det omkring 35 000 kvadratmeter stora detaljplaneområdet var av väldigt olika karaktär. Det fanns rikligt med berg i dagen, asfalterade parkeringsytor, gångvägar, storvuxna träd, byggnader och inte minst ledningsdragningar. Omkring $\frac{1}{3}$ av den totala ytan, cirka 12 000 kvadratmeter, var möjlig att undersöka. Schaktens placering planerades utifrån ytor med tänkt ny bebyggelse, områdets topografiska förutsättningar och vad som kunde antas vara det bästa ur ett antikvariskt perspektiv. Sammanlagt grävdes 20 schakt i varierande storlek och i varierande terräng. Den sammanlagt schaktade ytan uppgick till omkring 600 kvadratmeter av den för ny bebyggelse planerade ytan.

Förundersökningsschakten var mellan 6 och 18 meter långa samt 1,5 till 3 meter breda. Som djupast var de cirka 1,6 meter. Stratigrafiskt fanns överst grästorv eller asfalt och i de djupa schakten fanns i allmänhet påförda massor medan de grunda innehöll orörd mark under en tunn jordmantel och grästorv (bilaga 1).

Det var främst i schakt 57 som sporadiska eller fragmentariska lämningar fanns. Där fanns rester efter en stensyll (A78), ett ytmässigt begränsat kulturlager (A71) och ett stolphål (A120). I schaktets norra del var ytan nivellerad genom att en mängd stenar och block förts på i syfte att skapa en större plan yta. I schaktets södra del fanns en ledningsdragning.

Stensyllen A78 bestod av en fragmentariskt bevarad stenrad om fem stenar i öst-västlig riktning och 3 meter lång. Till stensyllen hör kulturlagret A71. Det var cirka 4×1,4 meter stort och mellan 0,05–0,1 meter tjockt. Fynden i lagret var få och av sent 1700–1900-talskaraktär. I anslutning till syllraden och kulturlagret fanns också ett stolphål (A120). Det var 0,4 meter i diameter och 0,3 meter djupt. Stolphålet var stenskott med 0,1–0,3 meter stora stenar. Direkt söder om dessa anläggningar fanns en nedgrävning för den belysningskabel som löper längs med en intilliggande asfalterad gångväg och som framför allt har påverkat och skadat syllstensraden. Fynden utgjordes av enstaka skärvor keramik, glas och spik. Keramiken bestod av de tre typerna rödgods, flintgods och porslin medan glaset utgjordes av grönt fönsterglas och ett kärl i klart pressglas.

I schakt 139 fanns i övergången från mylla till bottenskiktet ett tunt fyndförande lager. Lagret har inte definierats som ett kulturlager, men de fåtaliga fynden förefaller ha avsatts på platsen. De utgjordes främst av keramikskärvor i form av rödgods, flintgods och porslin, dock bara enstaka skärvor. Fynden indikerar en förhållandevis lång tidsperiod som sträcker sig in i 1900-talet.

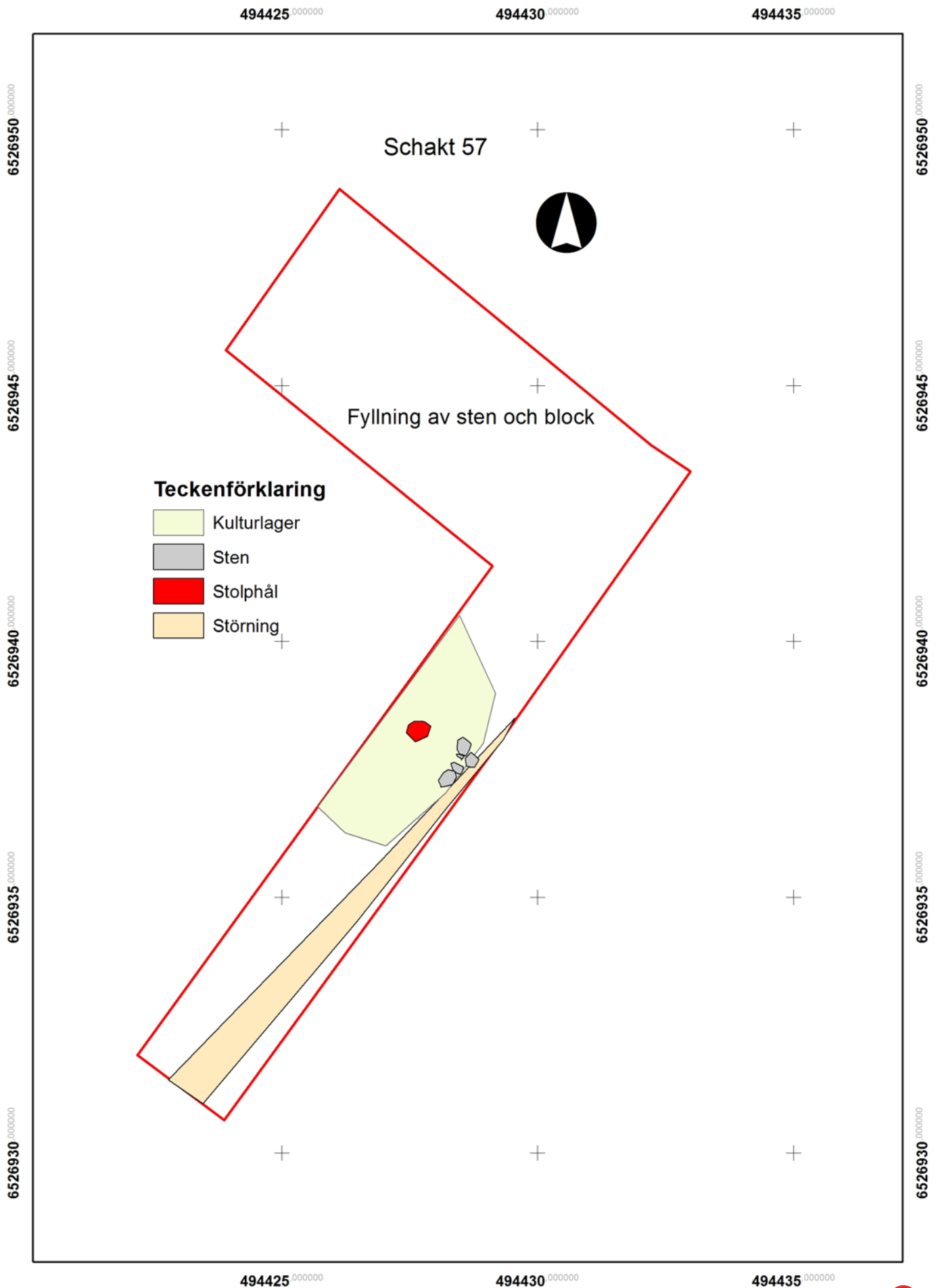
I övriga schakt konstaterades inget av antikvariskt intresse.

Vid den markinventering som gjordes var det särskilt i detaljplaneområdets södra delar som lämningar i form av grunder, källare och terrasser ringar noterades. De mättes in och beskrevs.

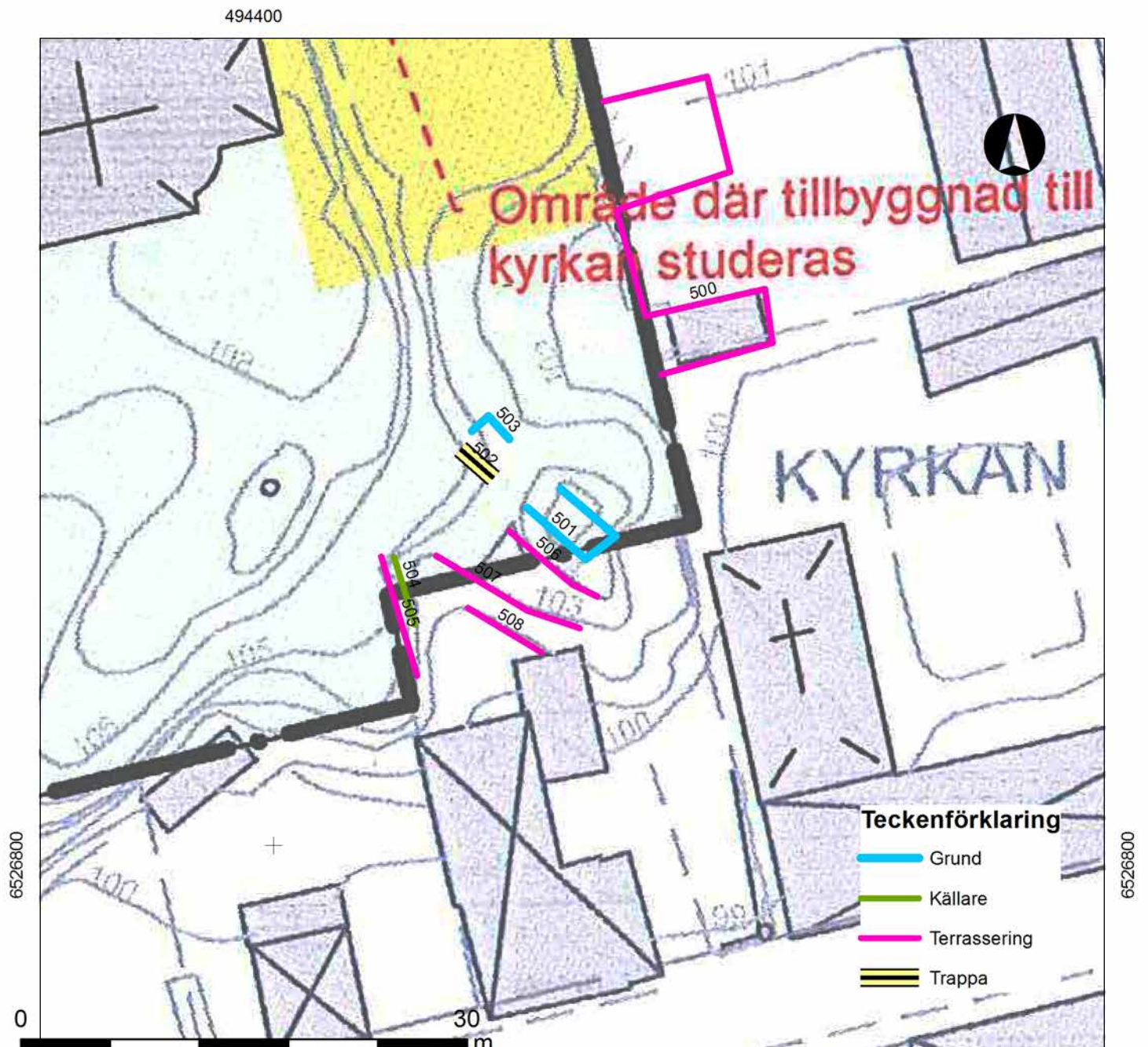

Figur 8a–b) Exempel på schakt med omfattande fyllnadslager. Här är schakt 152 längs Klockaregatan och schakt 156 på parkeringen för Norrbergahemmet.

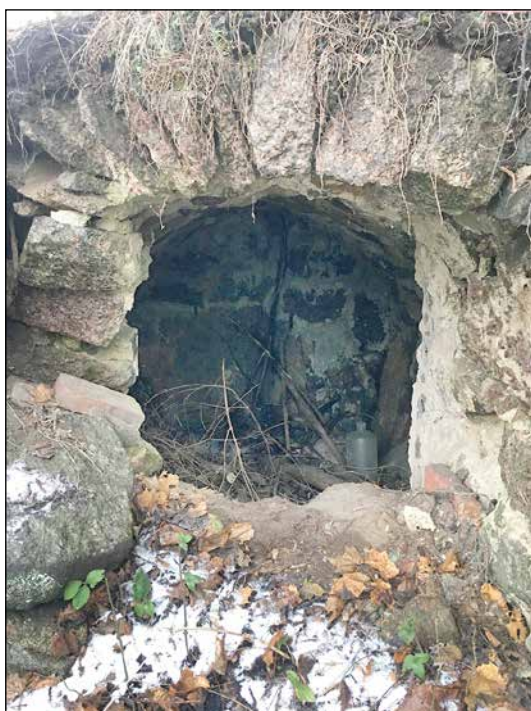
Lämningar fanns i kanten av den skogsklädda ytan söder om den så kallade "bollplanen" och söder om kyrkan. Området sluttar mot söder och består i dag av sly samt lövträd och gränsar till bebyggd tomtmark. I gränsen mot den befintliga bebyggelsen finns rester av terrasseringar, mur-rester, en jordkällare och en husgrund med källare. Dessa lämningar ligger i ytor utanför planerad ny bebyggelse och tangerar detaljplaneområdet eller ligger strax utanför. Området i sig består till stor del av berg i dagen och branta sluttningar ner mot stadens centrala delar. Delar av berget är bearbetat, hugget, i samband med att bebyggelse har kommit till platsen.

Figur 9. Schakt 57 med de i texten omnämnda konstruktionsresterna och delen med den omfattande stenfyllningen i schaktets norra del.

Figur 10. Schematisk plan över de lämningar som finns söder om kyrkan och den så kallade "bollplanen". Skala 1:400.

Figur 11a–b) De valvslagna ingångarna till källare A504 respektive norra delen av A500.

Anläggningarna A500, A501 och A503 utgjordes av stengrunder. Anläggning A500 var tämligen omfattande och ligger på gränsen till detaljplaneområdet. Den utgörs av en stenfot eller stengrund vars norra utskjutande del innehåller en i tegel valvslagen källare. A501 och A503 kan ursprungligen ha varit en sammanhängande konstruktion, idag löper en stig mellan de två enheterna. De är grundrester anlagda på berg, 2–4 skift kallmurad huggen sten som hålls fast genom i berget monterade järndubbar.

Strax intill grundresterna finns en trappa som till viss del är uthuggen i berget. Den är cirka 0,8 meter bred och består av fem trappsteg som leder upp på berget.

Figur 12. En av de järndubbar som ingår i A501.

Figur 13. Den ovan omtalade trappan som leder upp på berget.

A506–A508 är terrasskanter som skapar tre tämligen smala plana ytor i bergsluttningen sydväst om grunden A501. A504 är en källare med en valvslagen ingång av huggen sten. Därtill hör en kallmurad, 1,8 meter hög mur (A505).

Figur 14. Terrasseringarna nedanför grunden A501.

Figur 15. Ingången till källaren och muren, A504 respektive A505.

Tolkning

Tydligt är att områdets nordligaste del har tagits i anspråk för bebyggelse under sen tid, de sydligare delarna är och har varit något mer bebyggda i ett tidigare skede. Detta har en naturlig förklaring, då markförhållandena där är något bättre för bebyggelse och odlingslotter. Berg i dagen finns även där. Inom det aktuella detaljplaneområdet noterades vid förundersökningen framför allt att stora delar i de lägre liggande partierna var kraftigt utfyllda med upp till omkring 1,5 meter fyllnadsmassor. De har påförts i samband med anläggningsarbeten som nybyggnation, vägar och parkeringsytor och är av ganska sent datum. Ett eventuellt undantag finns i schakt 57, som troligen ligger i området för ett av de båtsmanstorp som har funnits i området. Där fanns en mäktig stenfyllning i vad som kan ha varit tomtens norra del. Det kan dock inte säkert beläggas när fyllningen har skett, antingen i samband med torpet eller i samband med rivning av byggnaden. Enligt kartmaterial är rivningen sen. Den äldsta bebyggelsen som idag finns i området har uppförts efter den förödande stadsbranden år 1776, då bland annat en ny kyrka anlades på höjden. Därefter har platsen successivt expanderat med byggnader som kyrkans flygelbyggnader, den före detta prästgården och skolbyggnaden. Dessa är förhållandevis stora byggnader som eventuellt har utplånat äldre spår. Bland annat antas ett av båtsmanstorpet ha legat på samma plats som skolan uppfördes. Spår efter äldre bebyggelse, före branden, kunde inte noteras i området. Slutsatsen är att Norra Bergen historiskt helt enkelt inte har varit attraktivt nog att bosätta sig på, vilket hänger samman med de levnadsbetingelser som platsen erbjuder, det vill säga svår terräng att bygga och odla på. Detta återspeglas tydligt på stadskartan från år 1874 där stadens allmänt glesa bebyggelse kan ses, likväl hur topografin för Norra Bergen återges.

494600

494400

494200

494600

494400

494200

Figur 16. 1874 års karta över Askersund.

Potential

Den ovan beskrivna tolkningen av det undersökta området ger vid handen att fortsatta undersökningar skulle tillföra föga ny kunskap. Spår efter de tre båtsmanstorp som ska ha legat inom förundersökningsområdet är vaga, det är endast ett av torpen som har lämnat fragmentariska spår efter sig och dessa är ur stratigrafiskt hänseende svaga. Massorna är omrörda och stora sentida ingrepp har skett i och omkring platsen för torpet. Av de övriga torpen finns inga spår, ett ska ha legat under den skola som finns idag och av det tredje visades inga tecken.

I utkanten av området, i söder, finns en del i ytan synliga murrester efter dels grunder, dels terrasseringar och andra konstruktioner. Dessa ligger i huvudsak på berg och delvis utanför förundersökningsområdet men vid en eventuell exploatering av området bör dessa lämningar tas i beaktande.

Arkeologgruppen AB drar efter förundersökningen slutsatsen, under förutsättning att detaljplaneområdet inte genomgår genomgripande förändringar, att inga fler undersökningar behövs, dessa skulle inte tillföra någon ny kunskap eller öka förståelsen hur området har brukats i äldre tid.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Det huvudsakliga syftet med undersökningen förutom att skapa ett underlag för Länsstyrelsens fortsatta beslutsförfarande, var att fastställa och dokumentera fornlämningens karaktär, datering, utbredning och komplexitet samt ta tillvara fynd. Detta innebar att fastställa förekomst av kulturlager, förekomst av anläggningar, samt att bedöma fornlämningens bevarandegrad. I och med denna rapport anser sig Arkeologgruppen AB ha uppfyllt syftet. Förekommande kulturlager har fastställts, daterats och avgränsats, detta gäller likaså anläggningar och deras bevarandegrad. Tidsmässigt och ekonomiskt har undersökningsplanen följts utan betydande avvikelser.

Referenser

Tryckta källor

- Appelgren, K. 2012. *Ledningsdragningar i Askersund. Kulturlager i Stora Bergsgatan*. Närke; Askersunds stad; Askersund 187. Riksantikvarieämbetet UV rapport 2012:138. Stockholm.
- Bergold, H. 1996. *Merkurius*. Närke, Askersund, kv Mercurius 1. Arkeologisk undersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1996:41. Stockholm.
- Carlsson, U. 1993. *Bevarandeplan Askersunds stad. Del 1, Kulturhistorisk byggnadsinventering*. Örebro Läns Museum.
- Forsberg, M. & Rönngren, J. 2016. *Kvarteret Verkstaden i Askersund*. RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2016:57. Örebro.
- Grälls, A. 1992. *Närke, Askersund, kvarteret Mercurius 1*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet UV Stockholm rapport 1992:26. Stockholm.
- Grälls, A. & Ramström, A. 1997. *1600–1700-talslämningar i kvarteret Sjötullen*. Arkeologisk förundersökning. Riksantikvarieämbetet Arkeologiska Undersökningar.
- Haugard, J. 1940. *Askersundiana*. Örebro.
- Karlenby, L. 2012. *Torg på torg. Schaktningsövervakning på torget i Askersund*. RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2012:09. Örebro.
- Karlenby, L. 2014. *Torgundersökningar i Askersund*. Schaktningsövervakningar åren 2012–13. RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2014:08. Örebro.
- Karlenby, L. 2016. *Bebyggelse under Torgparken i Askersund*. RAÄ 187:1, Askersunds socken, Närke. Arkeologgruppen AB rapport 2016:21. Örebro.
- Ramström, A. 2000. *Kulturlager och bebyggelselämningar i kvarteret Sjötullen*. Arkeologisk undersökning: Närke, Askersund, kvarteret Sjötullen 2, RAÄ 187 Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen rapport 2000:8. Örebro.
- Romedahl, H. 2006. *Askersunds torg. Två stratigrafiskt åtskilda horisonter vid Askersunds torgs västra sida*. Närke, Askersunds stad, RAÄ 187:1. Riksantikvarieämbetet UV Bergslagen rapport 2006:12. Örebro.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

1882K-A1. Geometrisk avritning. Askersunds stad 1643.
Lantmäterimyndighetens arkiv.

1882K-A2. Grundritning över upstaden Askersund 1783.
Lantmäterimyndighetens arkiv.

S5-1:9. Stadsplan. 1874. Lantmäteristyrelsens arkiv.

Internet

<https://data.kb.se/datasets/2016/05/suecia/8529119.pdf>

<https://kartor.eniro.se/?c=58.881377,14.902863&z=17&l=historic&q=%22askersund%22;geo>

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1	10x2-4	0,1–0,4	Förutom 2,5 meter i väster framkom berg i hela schaktet, i väster. I grästorven, 0,1 meter, fanns en del rivningsbråte och botten utgjordes av morän, däremellan fanns 0,1–0,2 meter mylla.
12	3x3	0,1–0,3	Under grästorv och mylla fanns berg, något djupare i väster.
22	8x1,5	0,3–0,7	Överst fanns 0,1 meter grästorv som täckte 0,1–0,3 meter mylla. Rikligt med rötter i schaktet. I botten fanns morän. Fynd av ett kritpipsskaft samt en knapp.
26	10x2	0,7	Påförd lera 0,1–0,3 meter, mylla 0,2 meter och grusig morän i botten. Enstaka glas och rödgods mot botten.
37	5x1,5	0,2–0,5	Grästorv 0,1 meter, påförd lera 0,1–0,3 meter. Mylla mot botten och morän i botten. I sydöstra delen berg under lerskiktet.
41	14x1,5	0,1–0,3	Grästorv och mylla på berg. Elkabel i schaktet.
49	4x1,5	0,7	Omrörda massor, återfyllt material. I botten fanns en elkabel.
53	10x1,5	0,3–0,6	Grästorv och mylla 0,1–0,2 meter. I öster bergkross och morän. I väster fyllnadsmassor på morän, cirka 0,5–0,6 meter under grästorven.
57	15x10x2-3	0,2–0,3	Schakt i vinkel. Elledning (A67) skär genom schaktet. Grästorv och mylla. I öster ett tunt kulturlager (A71) samt rester efter enstensyllsgrund (A78). Morängrus i botten där fanns ett stolphål (A120). I schaktets N-S del fanns i norr en stenfyllning till ett djup av cirka 1,2 meter. Nedgrävningen för elkabeln var 0,6 meter bred.
127	6x1,5	1,2	0,3 meter bärlager på 0,4 meter sandfyllning och därunder en äldre marknivå med 0,3 meter mylla och morängrus i botten.
131	5x3	1,5	Bärlager 0,2 meter, stenfyllning 0,9 meter, äldre markhorisont 0,15 meter. I botten morängrus samt stendike i väster.
135	8x1,5	1,3	Bärlager 0,2 meter sand och grus 1,1 meter, lera i botten. Betongplatta i söder
139	8x2,5	0,2–0,4	Grästorv 0,1 meter, därunder mylla 0,1–0,2 meter mot morängrus. I övergången finns fynd. Inte kulturlagerliknande men fynden troligen avsatta på platsen. Glas, keramik.
143	7x1,5	1,2	Grästorv 0,1 meter och därunder 0,6–0,7 meter fyllnadsmassor, därefter 0,1 meter torv, därefter markhorisont 0,2–0,3 meter. Morängrus i botten.
147	15x3	0,5–1,3	Grästorv 0,2 meter därunder olika nivåer med fyllnadsmassor, de olika nivåerna med fyllnadsmassor har täckts med lerskikt. Finns två lerskikt. Äldre marknivå 1,1 meter ner. Siltig sand i botten
152	18x2,5	1,2	0,1 meter mylla därefter olika fyllnadsskikt med "lock" av lera. Byggavfall från 1900-talet. Siltig sand i botten, innan bottenmaterialet finns en äldre marknivå med mylla och rötter, 0,1 meter tjock.

Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
156	10x1,5	1,5	Överst asfalt 0,15 meter därefter påförda massor bestående av grus och mindre stenar. Vid cirka 0,6 meters djup påförda större stenar och block. Svårt att nå botten på grund av alla stora stenar. Kabel mot botten.
160	10x2	1,6	Asfalt 0,10 meter, 1,5 meter fyllning, sand, sten och grus. 0,05 meter äldre markhorisont(diffus) på orörd lera.
164	4x1,5	0,35	I norr fanns berg i dagen, i övrigt grästorv, byggspill samt sprängsten. I botten morängrus. Modernt byggavfall.
168	10x2,5	0,9	Grästorv och mylla 0,15 meter. Därefter fyllning av lera, sten tegelskrot 0,7 meter. I botten morängrus. Utfyllt område.

Bilaga 2. Anläggningsbeskrivningar

A-nr	Typ	Beskrivning
71	Kulturlager	Kulturlagret var cirka 4x1,4 meter stort och mellan 0,05–0,1 meter tjockt. Lagret var sammansatt av grusig, sandig humus. Fynden i lagret var få och av 1700-talskaraktär. Direkt söder om lagret fanns en nedgrävning för en belysningskabel som löper längs med en intilliggande asfalterad gångväg och som framför allt har påverkat kulturlagret och den nedan beskrivna syllstensraden.
78	Stensyllsrad	En fragmentariskt bevarad stenrad om 5 stenar i öst-västlig riktning och 3 meter lång. Stenarna är 0,3–0,6 meter stora med flat ovansida. Kallmurade.
120	Stolphål	I anslutning till syllraden och kulturlagret fanns också ett stolphål, det var 0,4 meter i diameter och 0,3 meter djupt. Stolphålet var stenskött med 0,1–0,3 meter stora stenar.
500	Husgrund med källare	Följer tomtgräns mot öster. Anlagd av upp till 0,8 meter stora block i flera skift. Avslutningen i norr delvis i utsprängt berg, avslutas även i berg i söder. Höjden är upp till 1,5 meter. Den har två utskjutande partier dels i norr, dels i söder. Den norra innehåller en källare.
501	Grund	Cirka 3,5x4 meter i NV-SÖ. Kallmurad upp till fyra skift, anlagd på rundad berghäll som i söder är sprängd. Ansluter mot tomtmark, stöttad av järnstag, främst mot väster. Stagen mer bultliknande med en höjd av cirka 0,1 meter och förankrade i berget. Stenarnas storlek varierar mellan 0,3 till 0,9 meter.
502	Trappa	Till viss del i berget uthuggna trappsteg tillsammans med hållar. Cirka 1,4 meter hög och omkring 0,8 meter bred.
503	Grund	Eventuell fortsättning på ovanstående stenkonstruktion (A501), ligger i samma riktning, längd på cirka 3x2,5 meter, ligger direkt på marken i 2–3 skift av 0,3–0,85 meter stora stenar.
504	Jordkällare	Lagd direkt söder om Kyrkberget. Källarummet är cirka 5x3 meter stort med valvslagen dörröppning. Väggarna cirka 1 meter tjock som är fogade med kalkbruk, rummets väggar synes vara kallmurade.
505	Mur/stödmur	Mur anlagd mot berg, cirka 1,8 meter hög och 4 meter lång. Kallmurad av 0,3–0,6 meter stora stenar.
506	Terrasskant	6 meter lång, enskiktad, 0,2–0,4 meter stora stenar.
507	Terrasskant	7,5 meter lång, enskiktad, 0,2–0,4 meter stora stenar.
508	Terrasskant	5,5 meter lång, enskiktad, 0,2–0,4 meter stora stenar.

Bilaga 3. Fyndtabell

F-nr	kontext	Sakord	Material	Typ	Antal	Vikt (g)	Anm.
1	S57	Keramik	Rödgoods	-	9	14	Spjälkade skärvor, kasserad
2	S57	Keramik	Rödgoods	Fat	3	11	Engobe, hemring, saknar glasyr, mynningsbit. Kasserad
3	S57	Keramik	Rödgoods	Fat	2	6	Mynningsdel, brun glasyr med gul dekor. Kasserad
4	S57	Keramik	Rödgoods	-	1	3	Gulgrön glasyr, drejfårar under glasyren, även utvändig klar glasyr, kasserad
5	S57	Keramik	Rödgoods	-	4	4	Brun glasyr, prickig. Kasserad
6	S57	Keramik	Flintgoods	-	2	2	Vit, kasserad
7	S57	Glas	Glas	Fönsterglas	1	1	Grönt, Kasserad
8	S57	Glas	Glas	Kärl	1	1	Klarglas. Pressglas, kasserad
9	S57	Nit	CU-legering	Nit	1	3	Oxiderad, kasserad
10	S57	Spik	Järn		2	9	
11	S139	Keramik	Rödgoods	-	13	44	Spjälkat rödgods, kasserad
12	S139	Keramik	Rödgoods	Krus	1	9	Grön glasyr, spår av vitlera, kasserad
13	S139	Keramik	Rödgoods	-	1	5	Bukbit, brun glasyr, kasserad
14	S139	Keramik	Flintgoods	-	1	2	Bottenbit, blå-vit glasyr, kasserad
15	S139	Keramik	Porslin		1	1	Vit, kasserad
16	S139	Spik	Järn		14		Kasserad

Arkeologgruppen AB

RAPPORT 2019:01

